

Competition between verbs with the suffix *-hat/-het* and constructions of *tud* ‘can’ + infinitive

Remarks on the current stage of an ongoing change

The author studies a currently spreading linguistic change on the basis of synchronic data. In particular, he asks what direction of change is indicated by competing uses of two synonymous solutions: verbs involving the derivational affix *-hat/-het* and the corresponding phrasal constructions (*tud* ‘can’ + infinitive). The results of the inquiry show the spread of the latter version.

Keywords: ability verbs, phrasal equivalents, analytical and synthetic tendencies.

KISS JENŐ

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

SZEMLE

Kunoss Endre, *Gyalulat**

Az eredeti kiadás: Pest, Landerer, 1835.; a reprint: Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2022.

KISS GÁBOR utószavával. XVIII + 116 lap.

1. A magyar nyelvújítás lendületében született meg és 1835-ben látott napvilágot az első – még igen karcsú – magyarító szótárunk. A *Gyalulat* közel háromezer „idegen” szónak kínálja fel nyelvújításkori megfelelőjét. A reprint kiadás alkalmat ad arra, hogy közelebről szemügyre vegyük ezt a kevésbé ismert, de tudománytörténetileg értékes szótárunkat.

A könyv főcíme elgondolkodtató: ezt a szót ma nem használjuk (a számítógépek lexikális ellenőrzője is pirossal húzza alá). Mit jelenthet a *gyalulat*? Egyáltalán, használunk-e hasonlóan képzett szavakat?

A *gyalulat* igéből képzett névszó, pontosabban: főnév. A *gyalul* jelentését az ÉrtSz. alapján a következőképpen határozhatjuk meg: 1. gyaluval munkál, simít; 2. gyaluval apró szeletekre darabol valamit; 3. alakít, formál, csiszol. Nyilvánvalóan a harmadik jelentésből kell kiindulnunk jelen esetben. Két gyakori főnévképzőnk van. Az *-ás/-és*: elvont cselekvést, történést jelentő főnevet képez, pl. *aratás, dobolás; pusztítás*; a cselekvést jelentő főnevet cselekvésnévnek is nevezzük (*nomen actionis*). Az *-at/-et*: leginkább a cselekvés, történés eredményét jelentő főnevet képez, pl. *határozat, kövezet* (*nomen acti*). Mai nyelvünkben is létezik ez a képzőpár: *pusztulás – pusztulat* (egy újságcikkben olvastam: „látjuk, mi történt ott, ahová továbbmentek. Elszabadult bűnözés, nők elleni tömeges erőszak, terrorcselekmények, no-go zónák, *pusztulat*” (Magyar Nemzet 2022. nov. 26. 3), de sok hasonló párt idézhetünk.

* A könyv teljes címe: *Gyalulat* vagyis megmagyarosított jegyzéke azon idegen szavaknak, melyek különféle nyelvekből kölcsönözttetvén a’ magyar beszédben és írásban korcsosítva vagy eredetikép használtatnak.

Azért nem ilyen egyszerű a helyzet. Régi akadémiai nyelvtanunkban ez olvasható az *-at/-et* képzőről: „Régebben meglehetősen sok elvont cselekvést, történést jelentő származék is alakult vele: *ámul-at, bán-at, mozdul-at, vadász-at; becül-et, él-et; igyekez-et, szeret-et.*” (MMNyR. I: 376; tudom, azóta sok új összefoglalás született, de ez az adatgazdag könyv máig értékes.) Történeti grammatikánkban pedig ezt olvashatjuk: „A nyelvmlékek adatai szemléletesen tükrözik az *-ás/-és* fokozatos térhódítását, s ezzel párhuzamosan az *-at/-et* visszaszorulását a cselekvésnevek képzésében” (SZEGFŰ 1992 in: TNyt. II/1: 291).

Mindent összevetve ezt állapíthatjuk meg: *gyalulás* – cselekvés, folyamat, alakítás, csiszolás, formálás; *gyalulat* – a cselekvés eredménye: a megformált, csiszolt dolog, átvitt értelemben a finomított, csiszolt szó; de ha tekintetbe vesszük a régebbi jelentést, akkor a cselekvést is jelentheti. Egyszóval a könyv címe kettős jelentésű: jelenti a szavak csiszolását, alakítását, művelését; s jelentheti a csiszolás, alakítás, művelés eredményét is: a nyelvművelő tevékenységet és a nyelvművelő tevékenység eredményét, a javított vagy a teljesen új szót. Végül is az új és a javított szavak vannak felsorolva a szótárban.

2. A Gyalulat szótár gazdag anyagából csak néhány csoportot emelek ki, figyelemfelhívó szándékkal:

1. Máig érvényes, jó megoldások szép számmal vannak a könyvben. KISS GÁBOR azt írja, hogy kb. 250 sikeres, ma is használt nyelvújítási szót teremtett KUNOSS ENDRE. Csak néhány példát közlök (a szerző eredeti helyesírásával): Cassa: pénztár; Classis: osztály; Correspondentia: levelezés; Cursus: árfolyam; Despota: zsarnok; Director: igazgató; Disponál: intézkedik; rendelkezik; Echo: viszhang; Email: zománcz; Eminens: kitünő, jeles; Ens: lény; Espirit: szellem; Fiacker: bérkocsi, bérkocsis; Fluth: dagály; Herbarium: fűvészkönyv, növénytár; Humanus: emberséges; Importál: behoz, hasznot hajt; Influxus: befolyás; Ingenieur: mérnök; Ingenue: őszintén, nyíltan; Jus: jog; Krágli: gallér; Kvártély: szállás; Legatio: követség; Liebling: kedvencz; Liberalis: szabadelmű, szabad gondolkodású [A *szabadelmű* tkp. *szabadelműjű*, nem hiba; ti. többen is elírásnak vélték.]; Mémoire (memoár): emlékirat; Metallum: ércz; Metamorphosis: átváltozás; Módi: divat; Natio: nemzet; Novator: újító; Numerál: számlál; Obstacle: akadály; Orange (oranzs, promeráncs): narancs; Orcus: alvilág; Sanctionál: megerősít, szentesít; Sceletum: csontváz; Sententia (das Uhrteil): ítélet; Sententia (det Satz): mondat; Spékel: tüzdel (szalonnaszeletekkel); Strumpf: harisnya; Strickel: köt; Tapet: szőnyeg.

2. Számos olyan jó megoldása van, amelyeket ismerünk, de nem lettek általánosan használatosak: Cosmopolita: világpolgár; Dáma: hölgy, asszonyosság; Democratia: népföliség, népuraság; Emigrans: kibujdosó; kiköltöző; Evangelium: örömhír; örömkövetség; Fictio: költemény [Költött mű, nem a *vers* szinonimája.]; Functio: művelet, munkálat, működés; Iskola: tanoda; Lexicon: szókönyv; Ministrál: egyházi szolgálatot tesz; Nuncius: hirmondó, küldött; Oratio: szavalás, szavaltat [Akkoriban szóval történő elmondást jelentett, nem versmondást.]; Reducál: visszavezet, visszazállít; Rethorica: szónoktan; szónoklati v. szónoki tudomány; Sacramentum (sacramentum): egyházi szentség; Zukmis (tzukmis, Zugemischtes): csemege, nyalánkság [Ma inkább édességet mondunk.]; Zwillinge: iker-ek v. ikrek

3. Vannak furcsa megoldásai, ezeket nem fogadta be a nyelvhasználat, maradt az idegen szó: Corruptio: romlottság, feslettség; Diplomata: országnok; Diplomatia: országnokság; Dissonans: hangviszályos; Evolutio: kibomlás, kifejlődés; Gestus: tagmozgalom,

tagjárt; Gynaekologia: nőismeret tudománya; Hekatomba: sircsarnok; Ideál: főnkép, bálovány (bálvány); Illiberalis: rabelmű, lekötött gondolkozás; Katedra: szószék, szónokpolcz; Kehely: pohár, virágcsésze; Krystall: jeg; jegzet; Krystallisatio: jegesülés; Liberia: cselédruha; Matróz: hajóscseléd; Norma: szabda [Feltehetőleg: amit megszabnak.]; Parochia: papház; Parodia: ellendal, gunyszerű mímelés; Rheuma: rheumatismus, csúz, csúzsóság; Retorta: szegöny; Sál: fátyol; Salon (szalon v. szála): terem; Scandál (a' versben): mértékel, verstagol; Somma / Summa: öszvet; Tolmácsol: nyelvez, magyaráz.

4. Előfordul, hogy a szerző javaslatai között van elfogadott megoldás is: Destillál: lepárol, lepárológ, leszivárogtat, leszivárog; Detail: szakmány, részlet; Donatio: adomány, adományzás; Honorarium: jutalom; tiszteletdíj; Hypocrita: álszent, képmutató, szineskedő; Libella: vízszintmérő, egyenző; Limitatio: árszabás, árszabat, határtűzés, korlátozás; Luxuriosus: bujálkodó; fénypazarló; fényűző; fényörjögő; Orthographia: helyesírás, helyesírat, irszabály, irszabálytudomány; Redactio: szerkesztés, szerkesztőség; Spítál (ispítál): gyógyintézet, kórház; Surrogatum: pótlék, tusza.

5. Olykor nem adott megoldást, ebben az esetben megmaradt az idegen szó, illetőleg jövevényszó lett (helyesírásuk természetesen megváltozott). A következőképpen jelölte: Alabastrom: – Ezeket a szavakat kis kezdőbetűkkel sorolom fel: alcohol, angyal, arbócz, balett, bariton, batár, bérnál, camera, canonok, casino, colosseum, drót, fagot, fontol, harmonica, jambicus vers, jambus, kalamáris, kápolna, káptalan, kólíka, láva, licítál, menuet, ministerium, pác, páczol, rakéta, rhombus, spitz (ittasoknál), toga, tonna.

3. Ki volt Kunoss Endre? 1811. április 9-én született a dunántúli Egyházashetyén (mint Berzsenyi), 1844. június 22-én hunyt el Kálózon, fiatalon, harminchárom évesen. Jogot végzett, jegyzői tevékenységével párhuzamosan megkezdte hírlapírói tevékenységét 1836-ban. Sok verset is publikált. Bekapcsolódott a nyelvújítási mozgalomba: két művet tett közzé, az egyik a Szófüzér, a másik az itt bemutatott Gyalulat. „Az idegen szavak elleni küzdelem fontosságáról terjedelmes tanulmányt jelentetett meg a Vörösmarty Mihály által szerkesztett Tudományos Gyűjteményben 1831-ben A nyelvünkbeni idegen szavakról címen” – írja az alapos utószóban KISS GÁBOR (119).

„Kunoss Endre nyelvészeti, nyelvtudományi munkássága mind a mai napig nincs részletesen feldolgozva, a *Szófüzér* és a *Gyalulat* magyarító szótárainak a nyelvújításban betöltött szerepe tüzetesen még nincs feltérképezve. A *Gyalulat* mostani reprint kiadása talán hozzájárul ezeknek a hiányoknak az eltüntetéséhez.” (123). Valóban kitűnő szakdolgozati vagy disszertációs téma, jó volna, ha felfigyelne rá egy nyelvészet iránt érdeklődő egyetemista vagy fiatal tanár.

4. Engedtessek meg egy szubjektív megjegyzés, illetőleg kérdés: vajon mi a titka a 19. századnak? Mi a titka annak, hogy zseniális írók, költők, zeneszerzők, tudósok serege bukkant a felszínre, s a legnagyobbak mögött nagyszerű tömegek húzódnak meg? Egyszer csak megismerünk egy zseniális fiatalembert, Kunoss Endrét, akiről – valljuk be – nem volt tudomásunk.

A Gyalulat végén KISS GÁBOR felsorolja a Tinta Könyvkiadó Mesterművek sorozatának köteteit, 25 tételt! Mindegyik értékes mű. A Tinta Könyvkiadó missziós feladatot is teljesít: pótolja a küldetését feladó Akadémiai Kiadót; a nyelvtudomány prima primissima díjas kiadója, ezt első nyelvújító szótárunk reprint kiadása is megerősíti.

Hivatkozott irodalom

- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- MMNyR. = *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan.* 1–2. Szerk. TOMPA JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961–1962.
- SZEGFŰ MÁRIA 1992. A névszóképzés. In: *TNyt.* II/1: 268–320.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

A. JÁSZÓ ANNA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Monográfia egy magyarországi ruszin település nyelvjárásáról

Benedek Gergely, Komlóska ruszin nyelvjárása

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 241. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2022. 171 lap.

Az elmúlt év során a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában látott napvilágot BENEDEK GERGELY (1930–2021) Komlóska ruszin nyelvjárása című kéziratban maradt munkája, melyhez a szerző közel húsz éven át (1995–2014) végzett az idősebb generáció (60–90 éves korosztály) körében beszélgetéseken és kérdőíves kutatáson alapuló gyűjtést.

Az Előszóban BENEDEK GERGELY rövid ismertetőt nyújt az olvasóknak Komlóskáról, arról a Zemplén megyei településről, melynek lakossága az elmúlt bő száz esztendő alatt kilencezerről mindössze kétszáz egynéhány főre csökkent, s ahol a magyar környezetben élő ruszin lakosság fiatalabb generációja már nem, vagy jobb esetben is csak alig érti és beszél az elődök nyelvét. Ugyanitt arról is információkat kaphatunk, hogy milyen források alapján készült a kutatás során használt kérdőív. Az előszóban külön alfejezetet szán a szerző a különböző nyelvjárások keveredéséből kialakult sajátos nyelvállapot bemutatásának, megjegyezve például azt is, hogy a településen beszélt nyelvváltozatnak vannak olyan hangtani sajátosságai is, „amelyek egyetlen határon túli más ruszin nyelvjárásban sem fordulnak elő” (11). A témakör kapcsán kutatástörténeti adalékként is értelmezhetjük azt a rövidke kitekintést, amelyben BALECZKY EMIL vonatkozó írásairól olvashatunk, s azt is megtudhatjuk, hogy BENEDEK GERGELY GREGOR FERENC buzdítására kezdett el Komlóska nyelvjárásával foglalkozni. Ebben a tevékenységében jól tudta kamatoztatni a szlovák nyelvjáráskutatásban szerzett korábbi tapasztalatait is.

A továbbiakban A komlóskai cirill betűs ruszin ábécé és ejtésbeli megfelelései a magyar nyelvben címmel egy összefoglaló táblázatot közöl a munka, melyhez a szerző részletes magyarázatokot is fűz (13–14). Majd a komlóskai latin betűs ruszin ábécé néhány sajátosságáról olvashatunk, melyhez ugyancsak társul egy összefoglaló táblázat. Ebből kiderül az is, hogy a komlóskai ruszin nyelvjárás *a* (az eredeti szláv illabiális *a*-nak felel meg) és *y* (a magyar *e* és *é* közötti átmeneti magánhangzó) magánhangzójával, illetve a *h* zöngés garatréshanggal (a magyarban a két magánhangzó között ejtett zöngés színű

h megfelelője) azonos hangzású magánhangzó nincs a magyar irodalmi nyelvben (16–18). Ezt követően nyelvjárási szövegmutatványként cirill és latin betűs változatban egy helyi lakos által elmondott süteményreceptet közöl a szerző.

A munka fő részét képező Értelmező szótári fejezet első részében a szótári rész felépítése kerül ismertetésre. A szótári rész szócikkei az alábbi elv alapján épülnek: „a magyar címszó után annak ruszin nyelvű latin betűs fordítása (megfelelője) következik a ruszin szó fontosabb névszói vagy igei ragjaival együtt”, melyeket csak akkor ad meg, ha azokat a szerző az adatközlőkkel való beszélgetései során biztosan hallott. Itt BENEDEK GERGELY arra is felhívja a figyelmet, hogy a „ruszin szavak jelentését, jelentésváltozatait számos esetben szókapcsolatokban, mondatokban” szemlélteti (20), majd megadja a munkában használt rövidítések jegyzékét és a jelmagyarázatot is (23–24.).

A több mint száz oldalnyi (25–134) szótári részben levő szócikkek túlnyomó részében szerepel valamilyen, a szerző által gyűjtött anyagból származó példamondat is. Ezek szemléltetésére néhány olyan példát választottunk, amelyek a helyi nyelvjárásokban, illetve a szlovák nyelvben is magyar kölcsönszóként honosodtak meg:

bajusz *bajusy. Ďido schujkajut sy bajusy.* 'A nagyapa pödri a bajuszát.'

balta *balta, -y. Za'al jem baltu do velykoho dreva.* 'Nagy fába vágtam a fejszemet.'

katona *katonak, -a, DL katonakovy. Jeden katonak.* 'Egy katona.' *Apo katonag, buly u viini.* 'Apa katona volt a háborúban.'

napszám *napszam, -u. Chodyty na napsam.* 'Napszámba jár.'

paradicsom *paradičom, -a. Paradičoma jucha.* 'Paradicsomlé.'

A kiadvány harmadik fejezetét a latin betűs írásmóddal megadott, a komlósikai lakosok mindennapi életével kapcsolatos Nyelvjárási szövegek képezik, melyek között található az esküvővel vagy a hadifogsággal kapcsolatos visszaemlékezéseket, különböző növényekről szóló leírásokat, de a Miatyánk egy sajátos nyelvi változatát is, amelyet BENEDEK GERGELYnek HATTINGER MIKLÓSNÉ KLEBASKO VERONIKA mondott el, aki az imát még a saját szüleitől tanulta (143).

A következő fejezetben az Adatközlőkről, illetve azok beszédéről kaphatunk információkat. A szerző itt kiemeli azt is, hogy a „komlósikai ruszin nyelvjárás azonban mai állapotában nem egységes, a mindennapi beszédben ugyanis egymástól eltérő, »párhuzamos« nyelvi sajátosságok figyelhetők meg, amelyeket a beszélők a mindennapi érintkezésben nem is észlelnek. Ezek az eltérések azzal magyarázhatók, hogy jó háromszáz évvel ezelőtt őseik Felvidék és részben Dél-Lengyelország különböző nyelvjárásokat beszélő térségeiből érkeztek mai lakhelyükre.” (145.) Ezt követően név szerint is megemlíti azokat a még élő vagy már elhunyt komlósikai lakosokat, akik adatközlőként segítettek kutatómunkáját.

A kiadvány függelékeként BENEDEK GERGELY magyarországi ruszin nyelvjárásokról írt ruszin nyelvű, korábban már másutt is publikált megfigyelései olvashatók. Itt a szerző rövid áttekintést ad Múcsony és Komlóska nyelvjárásáról, azok fonetikai állományáról, az esetragozásról és az időviszonyok kifejezési lehetőségeiről, illetve a ruszin helyesírás főbb sajátosságairól. Ezt követően a kutatások szociolingvisztikai aspektusáról, az anyanyelvhasználat irodalmi, vallási és sajtóbeli szerepéről olvashatunk (147–166).

A kötethez írt Utószóban ZOLTÁN ANDRÁS felhívja az olvasók figyelmét arra is, hogy a „kézirat sajtó alá rendezése során a fennmaradt szövegváltozatok közül a legkésőbbi és legteljesebbet vettük alapul, amelynek előszavában a szerző a gyűjtőmunka kezdetét 1995-ben jelöli meg, és huszonöt évi közös munkáért mond köszönetet adatközlőinek,

is foglalkozhassanak, a nyelvtörténeti kutatómunkáknak résztvevői lehessenek, valamint az is, hogy emellett tudományszervezési feladatokkal is aktív módon megismerkedjenek. Ennek során alakult ki, hogy e műhely tagjai 2014 óta rendszeresen (évente) hallgatói konferenciát is szervezzenek, s ezzel megvalósult az „Anyanyelvünk évszázadai hallgatói konferencia” sorozata, melyben a műhely tagjai a konferenciák házigazdái és természetesen előadókként is résztvevői. A résztvevők köre évről évre folyamatosan bővült, abban az értelemben is, hogy egyre több intézmény diákjai kapcsolódtak be, az ELTE hallgatóin kívül a vidéki és a határon túli egyetemekről is: nemzetközi konferenciaként is jegyzik már magukat. Tudni lehet a kötetek élén álló, az adott év kötetéről mindig jól tájékozható „Lectori salutem!” című bevezető szövegekből, hogy ez a nyitottság megvolt a kezdetekben is, már az első konferencia is vonzott ide más egyetemekről is hallgatókat, előadókat.

E hallgatói konferenciák előadásainak válogatott tanulmányaiból Anyanyelvünk évszázadai címmel a konferenciakötetek is rendre megjelentek, és jelennek meg mindmáig. A sorozatcím: *Studia Iuvenum Chronolinguistica*, a sorozatszerkesztő SZENTGYÖRGYI RUDOLF, az ő neve szervezői és támogató tanári tevékenysége révén már összekapcsolódott mindezzel. – Nem lehet szó nélkül hagyni, hogy a kiadványok szépen megtervezett borítót kaptak, Figus Tomsics Anita művészi munkáit is dicsérik, mindegyik egyedi, mégis mutatják egymással a kapcsolatot, a sorozat jelleget, s a könyvek tartalmának történeti nyelvészeti jellegét úgyszintén. – A jelen ismertetés tárgya az Anyanyelvünk évszázadai 1–6., 2015–2021. (Az 5–6. szám összevontan jelent meg, a SIC. 6. számaként.) A kötetek elektronikusan is elérhetőek.

Nagyon sok és sokféle témájú, és ennek megfelelően nem is azonos feldolgozási móddal készült tanulmányról van szó; az első számban 14 írás van, a másodikban 20, s hasonlóképpen tovább, összesen pedig 84 tanulmány. Éppen ezért jelzem, hogy részletesen nem is lehet bemutatni itt a tanulmány sorozat egész kutatási anyagát, így inkább csak tallózva és részben szubjektív meglátásokkal szeretnék beszámolni róluk, kiemelve néhány dolgot. Ugyanakkor azt gondolom, hogy éppen a legfiatalabb generáció munkásságának megismerése érdekében – mivel maga ez a tény is, és értékességük is megalapozza ezt – érdemes lenne a részletelig elmenően, s emellett pedig sok szempontból is elemezve bemutatni őket. Ezért hasznos lenne akár – a némiképp szintén szubjektivitással is élő – metaanalízisek elvégzése során teljesebb képet nyerni minderről. Ebben az esetben kiegészítendő lesz a jelen hat szám korpusza az időközben megjelent vagy megjelenendő legújabb számok anyagával.

Bizonyos, hogy ezek a szakmai, tanári támogatással ösztönzött, többségükben első tudományos publikációk nemcsak szerzőik számára nyújtottak jó lehetőséget a tudományos munkálkodások megismerésére, hanem ösztönzőleg hatottak és hatnak tovább is, a hallgatótársak ilyen irányú lépéseit is elősegítik. – Hasonló meglátást találhatunk fél évszázaddal korábbi időkből: B. LŐRINCZY ÉVA akkoriban írt híradást a MNy. 1971. 2. számában A fiatalok aktái címmel az *Acta Iuvenum nyelvészeti kötetéről* (249–255). Kérdései közt szintén ott volt, hogy mi mindennel foglalkoznak, és hogyan teszik ezt az akkori fiatal nyelvészek – közöttük egyébként azóta már jól ismert kutatók... Évtizedek múltak, s látjuk ma is, hogy generációk múltán is örözdhet a jó hagyomány, és hagyománnyá válhat a megújulás, a mindig szélesebb látókör és kutatási irányok felé forduló kutatási kedv is.

Kiolvasható a tanulmányok minőségéből is, de minden kötet elején a lektorálók nevének felsorolásából is megtudható, hogy lektorált írás mindegyik, egyes esetekben nem is egy lektor közreműködésével. Tanáraik, tudományos mentoraik, más nyelvtörténészek,

fiatal és nem fiatal nyelvészek szűrték át mindegyiket – róluk kötetenként részben azonos, részben különböző neveket találunk. Tudjuk és olvashatjuk is azt, hogy ezek a tanulmányok a szakdolgozatok, esetenként szemináriumi dolgozatok, majd doktori témák és hasonló kutatások mentén alakultak legtöbbször, és azt, hogy kiformalásukban nem voltak magukra hagyva a szerzőik. A hallgatói konferenciára a felkészülés közös ügy, közös ügye volt elsősorban ennek a nyelvtörténeti hallgatói műhelynek, és az elhangzott előadások közül kerültek ki azután azok az írások, amelyek tovább vihetők voltak, a szerzői szándékok szerint, és az elmélyültségük révén is. (Például a 3. konferencián elhangzott 25 előadásból 14 tanulmány készült, belőlük állt össze a 3. kötet tartalma.) Köszönik is a – hallgatói sorokból kikerülő! – szerkesztők a témavezetőknek, az ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéknek a szakmai segítségét, és általában azt a tanári bizalmat, amellyel nemcsak lehetővé tették, de erősítették, konferenciáig, kiadványig is eljuttatták a hallgatói tudományos munkákat. Hangsúlyosan éppen SZENTGYÖRGYI RUDOLF tanár úrnak is hálásak, aki a Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhely vezetőjeként a kezdetektől fogva közel sem távolról vagy névleg, hanem az ismert hozzáértéssel, sok segítő figyelemmel kísérte ezeknek a tudományos munkálkodásoknak az egészét.

A kötetekben feldolgozott és kutatott témák középpontjában az előbbiekből következően a nyelvtörténet áll, hiszen ez a műhelyi kiindulás is. Nem feltétlenül ehhez hasonló, tehát nem csupán a műhelyre, névadójára – és az első kötet ajánlására: „Benkő Loránd emlékének” – tekintő jelenség az, hogy BENKŐ LORÁND valamely munkájára, következtéseire vagy egyik-másik konkrét eredményére többen is hivatkoznak. Igényli ezt a témák vagy a kutatott nyelvi jelenségek érintkezése esetén például az etimológia vagy szótörténet kellő kibontakoztatása, és igényli – talán még gyakrabban, a témák közvetlen érintkezésétől függetlenül is – a nyelvtörténeti kutatások módszerével való foglalkozás szükségességének és az eddigi módszerek hasznosságának felismerése, felhasználhatósága. Vö. például: az ómagyar kori latin nyelvi hatás folyamatának, összetett szerepének sokoldalú vizsgálata; az onomatopoeitikus eredet feltételezhetőségének elemzése, módszertan, jelentéstörténet (*serül; sirít*). Egyébként más vonatkozásokban, általánosságban is úgy van, hogy az előzményekre, a korábbi szakirodalomra odafigyel mindegyik szerző. (Mintegy követve ebben elődeiket, tanáraikat.) Nemcsak ismertetik ezeket, a jellemzőbb az, hogy ennél többről van szó, mert vagy éppen erősítést is keresnek és találnak bennük a saját eredményeikhez, vagy pedig éppenséggel azért foglalkoznak velük, mert velük szemben is állítanak valamit (pl. a *gyula* méltóságnév etimológiáinak mérlegelése). Kaptak mintát arról is, és tanulmányaik tükrözik is ezt, hogy érdemes és hogyan érdemes az új idők új szempontjait és eljárásait munkájuk során figyelembe venni, azaz kutatásaikat korszerű keretekben – vagy azok ismeretében –, de a vizsgált kérdések sajátosságaihoz igazítva végezni. (Pl.: a név mint arc – a név émikus használatától az arc nyelvészeti-pragmatikai fogalmáig; a *bánik* szemantikai preferenciájának korpuszalapú, komplex módszerekkel megközelített vizsgálata.)

A hat kötetben a szűkebb értelemben vett vagy klasszikusnak is nevezhető nyelvtörténeti témák mindvégig jelen vannak. Jelesül a szótörténeti, etimológiai problémák is. E tanulmányok közös jellemzőjének mondható, hogy igen alapos, szinte meglepő részletességgel körüljárt hangtörténeti meg jelentéstörténeti vizsgálatokkal is találkozunk. Ehhez tartozik, hogy az adatokkal dolgozás a tipikus, és hogy jellemző az adatkezelés gondossága, az adatok fontosságának felismerése. (Csak egyetlen példa több kutatás megnevezése helyett, illusztrálásként: az igekötők és igeidők aspektusjelölő szerepének vizsgálata középmagyar

kori levelezésben). Ezenkívül közös jellemző az is, hogy a korábbi kutatások – többnyire kritikai – bemutatása mellett gyakran hoztak újabb, hol meggyőző, hol legalábbis elgondolkasztó javaslatokat. – Szótörténeti kérdésekkel így foglalkoztak például az eddigieken kívül a következő szavakra vonatkozóan is: *malaszt* és *kegyelem* (a HB. és az azt követő későbbi és mai nyelvhasználat); *horkol*, *komoly*; *gerencsér* és *fazekas*; *móring* (és szócsaládja, 20. századi házassági levelekben és publicisztikában); építészeti szakszavak (tükörfordítások, magyarítások) stb.; a *vendégország* bemutatott szótörténete meg egyúttal arra is példa, amikor valamely más téma kutatása közben nemcsak felfigyel a szerző egy érintkezéssel járó jelenségre, de utána is jár. – A szerzők neveit a továbbiakban sem jelzem, nagy számuk miatt méltatlan lenne az óhatatlanul kimaradókkal szemben; a szóba hozott jelenségre is általában csak egy vagy két zárójeles példával, témamegjelöléssel utalok.

A sokféleség, sokszínűség nemcsak a témák és tudományterületek változatosságában mutatkozik meg. A vizsgált korszakokra, nyelvtörténeti korokra tekintve is így van: van szó (az 5–6. kötetben) az ótörök jövevényszavak és a régészet kérdésköréről, és van szó ugyanott a nyelvújítás idejéről (mint a szaknyelv kezdeteiről); és vannak az első kötetben az ómagyar kort, a középmagyar kort s az újmagyar kort megnevező alfejezetcímek, s alattuk a megfelelő tanulmányok, de e korszakokra vonatkozó írások a további számokban is jelen vannak, egészen a mai nyelvig, a mai nyelvhasználati, csoportnyelvi, nyelvjárási jelenségkörök vizsgálatáig. – És mindehhez a gyűjtési, adatgyűjtési körökből a legszélesebben vett források tartoznak: legkorábbi nyelvemlékek, oklevelek, kódexek, korai és későbbi levelezések, boszorkányperek, jogi iratok, régi grammatikák, földrajzi és nyelvi atlaszok meg iskolai és internetes anyagok stb. A gyűjtések főként (történeti, nyelvjárási, mai nyelvi) adatbázisokból történtek, és emellett manuális gyűjtésekkel is; a korpuszvizsgálatok kvalitatív és kvantitatív eljárás módokon alapultak, statisztikai elemzésekkel. Felhasználták a korábbi nyelvjárási gyűjtések anyagát, és támaszkodtak saját gyűjtésekre és saját kérdőívekre is. – A sokféleség eddigi sorolása utal a kutatási irányoknak a sokféleségére, jelzik ezúttal is a már mondottak folytatásaként, hogy születtek tanulmányok a nyelvjárástörténet, alkalmazott nyelvtörténet, szociolingvisztika, regionális nyelvváltozatok, társadalmi nyelvváltozatok, történeti névföldrajz, történeti szociopragmatika, nyelvészet és oktatás körében – és nem is teljes ez a sor.

Kiemelendők, messzemenően helyeselhetőek az eljárásaik alaposságán kívül azt látom mind a szűkebb, mind a tágabb értelemben vett nyelvtörténeti kutatási területeken, hogy elsajátították, sőt saját látásmódjukká tették azt a történeti szemléletet, melyhez hozzátartozik a múltba nézésből következő feltételelenség, a valószínűsítések megadása a bizonyosságok helyett, a több megoldási lehetőség elfogadása vagy éppen a többféle lehetőség fölvetése. Ilyen szemléletnek a hiányával nem is találkoztam ezekben a kötetekben. Megmutatkozott viszont ez a történeti munkákra jellemző szemléleti és egyúttal kutatási eljárási mód az elemzési folyamatokban is, főként a forráskutatás, grammatikatörténet, jelentéstörténet és a történeti szociopragmatika többeket foglalkoztató témáinál (vö. pl. az Apor-kódex marginálisainak kronológiai kérdései; az ismeretlen eredetű szavak problematikája s a szláv eredet lehetőségei /*kullanacs*, *komor* stb./; a kérészi szándék megjelenési módjai levelezésekben (16. sz.), és megmutatkozott esetenként abban is, hogy fontosnak tartották tanulmányukban egy-egy módszertani (rész)fejezetet is szánni arra, hogy kifejtsék erről szóló meggyőződésüket, vagy hogy a záró összegezésben szóba hozzák azt, hogy lehetőségként való értelmezését javasolják az állításaiknak (többek között például a *süger* lehetséges etimológiájáról).

Másik közös vonásaként kiemelhető jellemzője a tanulmányoknak, hogy határozotlan látszik bennük és mind szélesebbé is válik az vonal, mely a nyelvszemléletnek abból az igényéből fakad, hogy a diakronia vizsgálati keretében az idő szempontjának megtartása mellett mind a területi, nyelvföldrajzi vonatkozások, elkülönülések, mozgások, mind a társadalmi, kulturális és humán jellemzők szerepét és változásainak fontosságát rendszeresen figyelembe vegyék vagy részletesen is vizsgálják. A tanulmányokban egy-egy konkrét nyelvi és nyelvhasználati kérdéskör körüljárásakor is megjelenik ez az átfogó szemlélet, mintegy a folyamat szükséges háttereként vagy kiegészítéseként. Máskor meg olyan módon is előtérbe kerül, hogy maga a sokrétű folyamat az elemzés központi témája (például a nyelvjárási változások valamelyike), s ezeket vizsgálva eleve egyértelmű számukra, hogy ez a fent említett többféle vonatkozásban is leírandó és értelmezendő. Világosan látszik, hogy valóban a sajátjukká vált ez nézőpont, abból is, hogy a konkrét kutatási területükön végzett vizsgálataik során nemegyszer észreveszik, hogy hol az a pont, amely megkívánja a szélesebbre, távolabbra történő széttekintést, és ott mintegy ennek következményeként a fenti dimenzionális látásmódot a saját anyagukban is érvényesítik. (Például az egyik tanulmány a misszilisek igeragozása körében funkcionális vizsgálatokat végez, három idősíkot összehasonlít, s eközben a területi és a társadalmi dimenzióra is tekintettel van, így azután a címbe is fontosnak tartja beemelni a dimenzionális nyelvtörténeti keretet.)

A konferenciák előadásaiban és a belőlük kötetbe kerülő tanulmányokban a nyelvtörténet mint nyelvjárástörténet, névtörténet, történeti szociolingvisztika egyaránt megjelenik (szinte tükröződik ezáltal a kötetek tartalmában és fejezetcímeiben a szervező tanszék teljes neve). Az eljövendő nyelvészek e műhelyéről a munkáik alapján jó hírek vehetjük, hogy ezek a területek gyakran már a témaválasztásokban is összefonódnak, s nem külső szempontokként kerültek elő, a vizsgált nyelvi anyag köré csoportosuló különféle alapú jelenségek együttes tárgyalásának szükségessége adott dolog a fiatal kutatók számára. Ez már az első kötetben is így volt, és így van a további számokban is, sőt, úgy látszik, egyre tovább szélesednek a körök. – A névtani vizsgálatok, névtörténet, névföldrajz olyan terület, mely mindig is fontos eredményeket hozott, szerves részterületei a nyelv diakrón vizsgálatának. Most a fiatalok kutatásainak kiadványsorozatában is jól tetten érhető ez, már a szekciók elnevezését és a tanulmányok címeit látva is igazolódik e kutatási irányok vonzása és témáik színessége is. Az első számban is már ott van három tanulmány, mely a különböző családnevek és a különböző etnikumok, illetőleg a családnevek és a foglalkozásnevek történeti összefüggéseinek lehetőségeiről szól, s bennük az adatok bizonyító erejét felmérő, a lehetséges következtetéseket mérlegelő részek fontos szerepet kaptak. Látunk néhány évvel későbbi számban némiképp hasonló irányú, a személynév – nyelvhasználat – etnikum korrelációjáról szóló, szintén érdekes vizsgálatot is. A további kötetekben több más jellegű névtani vonatkozásokra is építő tanulmány is szerepel: például a 4. kötetben egykori periratokban levő névelemek alapján férfiak és nők párrepresentációi változatosságának, elmozdulásainak elemzését találjuk.

Szerencsés vonalnak tartható az is, hogy mindemllett az anyanyelvi oktatás is, illetőleg a nyelvi ismeretek felmérése, a mai nyelvhasználati és mai társadalmi nyelvismereti jelenségek elemzése is szerepet kap, s nem is csak mellékesen. Olykor a szerző látásmódjának érdekéért, szinte váratlanul egy-egy lényegében más témájú írásnál is sor kerül ilyenekre, de inkább önálló témaként jelennek meg. A 4. számban az összesen négy fejezetcím egyike az Anyanyelv és oktatás lett, három tanulmány tartozik hozzá (például

a nyelvhelyesség kérdése az oktatásban), a 3. számban pedig a Nyelvészet és oktatás című fejezethez szintén három írás tartozik (például a pedagógusok körében végzett attitűdvizsgálat cigány gyermekek nyelvi háttérét érintően – és ugyanez a szerző a két évvel korábbi számban a nyelvtanórák, tankönyvek cigány jövővényuszavainak a diákok nyelvhasználatába történő beágyazottságát vizsgálta).

Ha változást keresünk a hat kötet megjelenésének 6-7 éve alatt a tanulmányok jellegében, feltűnhet a tovább szélesedő tematika, újszerű megközelítéseknek és a kortársi kutatásokkal párhuzamos vizsgálódásoknak a rendszeresebb jelenléte, időnkénti előtérbe kerülése. A 4. és az 5–6. szám két kötete a korábbiaktól eltérően alcímet is kapott, mégpedig a Nyelvünk változásai és változatai címadás jelzi azt az irányt, melynek mentén a legújabb hallgatói kutatások folytak. A változatoknak a fontossága a diakroniában, azaz a változások és megmaradások folyamataiban: ez a szemlélet mindig is benne volt a nyelvtörténeti kutatások alapjaiban. A nyelvjáráskutatásnak szintén alapvető tartozéka. Napjainkban pedig a szinkrón, majd a történeti variációkutatások is erősebb hangsúlyt kaptak, majd újabb kutatások indultak. Az 5–6. kötet írásai arra is adhatnak példát, hogy a modern variációkutatások hogyan fonódhatnak össze érdemben a diakronia sajátos körülményeivel, a diakrón szempontok szerint is vizsgált és vizsgálendő kérdéskörökkel. – Ez a kötet tehát kiemelkedően színes abban az értelemben is, hogy sok, a korábbiaknál jóval több magyarázó színes diagram, ábra, térkép és táblázatok sora található benne, de színesíti a távolabbi is mutató témakörökben születő írások, főleg a nyelvcsoportok, nyelvjárások, nyelvi szokások részben új irányok inspirálta kutatásainak megléte is. Tehát nem visszaszorulóban van, hanem inkább szélesedik a kutatói érdeklődés, a történetiséggel is összefüggésbe hozható kutatási témák köre.

Néhány példát, kutatott témát hadd hozzak e duplaszám tanulmányai közül. A szókézléttörténeti fejezetből: a *fráter* fordítási lehetőségeinek jelentősége (Jókk.); a nyelvművelő tevékenység tükröződése az értelmező szótárakban; – a grammatikatörténeti fejezetből: korai magyar grammatikákban történő interpretációból fakadó interferenciáknak a látszólagosságáról; – a történeti névtan fejezetéből: az anonymusi helynevek későbbi fordításainak tévesztéseiből, hibáiból fakadó azonosíthatósági problémák; az egyéni nyelvhasználattal és a közösségi nyelvhasználattal összefüggései (boszorkányperek); – a nyelvhasználattal történetről szóló fejezetből: a sértés beszédaktusa (becsületsértési perek); az egyet nem értés beszédaktusa (országgyűlési viták, 1861); – a dialektológiai vizsgálatok fejezetéből: nyelvjárásvesztés és nyelvi attitűd összefüggései (nyelvjárás lexikológia, Dunántúl); a nyelvjárás szókézlét átalakulása (Szentgál, az utóbbi fél évszázad); – a nyelvi és társadalmi érintkezések fejezetéből: a magyar és a finn folk metal nyelvezete; az oroszországi uráli nyelvek veszélyeztetettsége; internetes fórumok vélekedései a Győzike Show nyelvi gyakorlatáról. Egyáltalán nem idegen azonban akár már az első kötet írásaitól sem az utolsó példához hasonló érdeklődési kör követése (vö. ott: a Halotti Beszéd vizsgálata az interneten).

Az egyes kötetek belső fejezetcímei mutatnak egymással azonososságokat is, máskor meg többé vagy kevésbé átfedik egymást, s így nem könnyű őket meg a kisebb különbségeket egyből értelmezni. Ehhez hozzávehetjük, hogy gyakran nem lehetett a fejezetcímekhez sem egyértelműen hozzárendelni az előadásokat, mert kutatási témájuk jellege és annak részletei folytán akár ide is, akár oda is tartozhatnának. Ezáltal a tartalomjegyzékek csak részben igazítják el az olvasót. Ennek két magyarázata is lehet: egyrészt a résztudományok szoros összefüggései és a dimenzionalitás elvének követése igencsak

megnehezíti a szétválogatást. Másrészt a kötetek tartalomjegyzéke a tanulmányok alapján álló kétnapos konferenciák sorát, szekcióinak és előadásainak a témáit tükrözi, csakhogy az előadások száma jóval nagyobb, témakörük így jóval tágabb volt annál, mint a belőlük írásban is megjelenteké. Megérthető tehát mindez (és jobb, hogy igényes munkák bősége okoz olvasói gondot, mintha fordítva lenne), de egyértelműnek látszik az az olvasói igény – és az a tudományos igény, hiszen tudományos munkákról van szó –, hogy több szempontból részletező, alapos tárgymutató készüljön hozzájuk, s leginkább talán úgy, hogy benne együttesen legyen feldolgozva az eddigi kötetek anyaga.

Némi egyenlenség mutatkozik az elmélyült, minden tekintetben gondos és ötletes tanulmányok és a kisebb kört megcélzó írások között. De ez természetes is, nem is lett volna jó csak az egészen kiváló vagy a már a lehető határokig elvitt írásokra szorítkozni a megjelentetésben. Annál is inkább, mert a kisebb léptékű írások is mutatnak kutatási készséget meg eredményt is, és ez akár későbbre szóló ígéretnek is tekinthető. (Egyébként tudunk beváltott ígétről is.) Vannak a kötetekben újra és újra megjelenő szerzők is, témájuk elmélyítésén dolgoztak idővel, vagy hasonló irányú újabb, de a diakronia körében is megmaradó kutatásokba fogtak, sőt vannak, akik ezt teszik azóta is. Éppen arról győződött meg engem a kötetek átolvasása, hogy 84 írásban az igényesség mértéke talán nem is lehet egyforma – viszont olyan írást nem láttam, amelyben a kutatói megalapozottságra törekvés ne lett volna jelen. És fontos, hogy ott van a hagyományokból is kiinduló, azokra is támaszkodó, mégis fiatalos lendület a kötetekben: a témaválasztásban, a kidolgozásban és a kitekintésekben is. És ott a merev keretekhez, módszerek kötelmeihez feltétlen igazodás helyett a téma diktálta további összefüggéseknek és kapcsolódó ötleteknek a követése vagy legalább keresése, a probléma felvetése.

Konkrét kutatások lehetőségei és nehézségei, a szakirodalmi tájékozódások mikéntjei, a saját eredmények megfelelő bemutatásának módjai: mindezek egyre közelebb kerültek a hallgatói státusú szerzőkhöz a konferenciakötetek létrejöttének során. A nyelvészeti érvelések gyakorlati elsajátításán kívül ezek a kötetek azt is jelzik, hogy létrehozásuk során lehetőséget kaptak ezek a fiatalok saját tevékenységük révén megismerkedni a tudományos élet olyan területeivel is, melyekkel általában csak jóval később találkoztak az elődeik. Gyakorlati közelségbe került a kötetszerkesztések átlátása, maga a szerkesztői munka, a tördelészerkesztés, a lektorálás és lektoráltatás folyamata, valamint még ezeket megelőzően a konferenciák szervezése és előadások tartása, s mindezek megszervezésének körülményei, gondjai. A munkálatokban részt vevők változtak is, maradtak is, azonban már az első kötet is így készült, és az utolsó számokig is ez a helyzet. Már ismerhető, hogy időközben újabb kötetek is születtek, és készülődik a következő hallgatói konferencia is, minden bizonnyal annak az anyagából is lesz majd kiadvány. A kérdésekre – milyen területeket mutatnak a legújabb időkben, hogyan és milyen módszerekkel teszik ezt – majd egy későbbi beszámoló kereshet válaszokat. Kívánni vagy akár elvárni azonban tudjuk azt, hogy ez a jelenlegi tematikus gazdagság mindenképpen megmaradjon, a kutatási előzmények és a mindenkori kortárs kutatási irányok figyelemmel kísérése legalább ilyen mértékű legyen, mint a jelen kötetek esetében, mert az eddigiek alapján joggal lehet bízni abban, hogy az érdeklődés, a sokszínűség és a tudományos igényességre törekvés fennmarad.